

De ij die geen lange ij is Over schrijfwijze en uitspraak

Inleiding

Met de schrijfwijze van het achtervoegsel *-lijk*, het woord *bijzonder* en plaatsnamen als *Wijchen* en *Wijlre*, is iets merkwaardigs aan de hand. De schrijfwijze stemt niet overeen met de uitspraak, bijvoorbeeld *waarlijk* (uitspraak *waarlək*), *bijzonder* (uitspraak *biezonder*), en *Wijchen* en *Wijlre* (uitspraak *Wiechen* en *Wielree*). Voor de uitspraak van dergelijke namen klik op het artikel [De inwoners van Wijchen hebben een oude ie-klank gehandhaafd ...](#) De handhaving van de oude ie-klank geldt ook voor *Wijthmen* (*Wietem*), *Enspijk* (*Enspik*) en bijvoorbeeld voor de familienaam *Van Wielik/Wylik/Wijlik*.

Het achtervoegsel *-lijk*

Laten we beginnen met het achtervoegsel *-lijk*. Woorden als *tegelijk*, *soortgelijk*, *ongelijk* en *dergelijk* blijven buiten beschouwing, omdat de syllabe *lijk* in zulke gevallen geen achtervoegsel is. Het maakt namelijk deel uit van het grondwoord *gelijk*, en *lijk* is bovendien beklemtoond. Even terzijde, de uitspraak *dergelijk* als *dergələk* is onjuist; de syllabe *lijk* heeft een bijklemtoon en moet dus als *-lijk* (met 'ei') uitgesproken worden.

In een internetartikel, 'Achtervoegsel -lijk in het Nederlands', worden 377 woorden met *-lijk* vermeld, waarbij echter woorden met *-lijk* + achtervoegsel *-s* ontbreken: zoals *dagelijks*, *wekelijks maandelijks*, *jaarlijks*, *nauwelijks*, enz.

In de uitspraak moet de 'ij' kennelijk opgevat worden als een 'stomme e' of sjwa (IPA |ə). Anders dan in het Nederlands, komt in het Afrikaans en het Duits de originele 'i' voor, bijvoorbeeld: *eerlik/ehrlich* en *waarlik/wahrlich*.

Een geval apart is het woord *dikwijls*: uitspraak *dikwəls*. Volgens Nicoline van der Sijs, *Chronologisch woordenboek*, is het ontstaan uit *dik* + *wijl* + achtervoegsel *-s*. Zie ook M. Philippa e.a. (2003-2009) *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*: *dikwijls* bw. 'vaak'. Mnl. *dicwile* [1290; CG II, En.Cod.], *dicke wile* [CG I, 2318, *dicwils* [1479-1517; MNW-P]; vnnl. *dicwijls* [1500-20; MNW-P]. Het element 'wijl' bevindt zich ook in de woorden *terwijl* en *onverwijld*, maar daar wordt de 'ij' als 'ei' uitgesproken.

De schrijfwijze van het achtervoegsel *-lijk* door de eeuwen heen

Ik vermoed dat een onderzoek naar de schrijfwijze van woorden met *-lijk* in oude boeken en andere documenten uit de afgelopen eeuwen licht kan werpen op het ontstaan van deze 'ij'. Daartoe heb ik een aantal steekproeven gedaan, met name in oude bijbel-vertalingen. Omwille van de ruimte heb ik niet alle relevante teksten geciteerd, maar veelal volstaan met het aantal keren dat een *-lijk*-woord in een bepaalde vertaling voorkomt. Daarnaast heb ik dergelijke woorden ook opgezocht in de redactionele secties in deze bijbels, omdat de schrijfwijze daar soms niet overeenkomt met de schrijfwijze in de bijbeltekst.

De schrijfwijze van het achtervoegsel *-lijk* in bijbel-vertalingen

De Delftse bijbel (1477)

In de bijbeltekst overwegend **-lic** maar ook enkele keren **-lick**.

Genesis 16,13: **Waerlick** sach ic hier dat achterste des gheens die my sach

Genesis 20,12: Ende oec so is sij **waerlic** mijn suster

Genesis 28,16: **Waerlick** soe is die here hier in deser stat

Genesis 38,23: **Waerlic** si en sal ons niet mogen berispen

Numeri 16,14: **Waerlic** hebste ons gheleit int lant

1 Samuël 20,3: *Want **waerlic** leeft die here ende leeft dine ziele*

1 Samuël 25,21: **Waerlic** so heb ic om niet behouden inder wildernisse

Job 33,27: *ic heb ghesondicht ende **waerlic** misdaen.*

Daniël 2,26: *Waenstu yet datstu mi **waerlic** sultste segghen den droem dien ic sach*

Het woord **wonderlic** komt in de bijbeltekst 5 keer voor; **wonderlick** 4 keer.

Redactionele secties: naetuerlijken, onnutteliken, waerlijke, trouwelicste, volcomelijker, behoudelijke, volmaectelick, geesteliken, guedertierlike, sachtmoedelic, waerlijke.

Gezien de dominante spelling met 'i', komt het me voor dat de 'ij' uitgesproken moet worden als een 'stomme e'.

Vorstermanbijbel (1531)

In de bijbeltekst steeds **-lic** maar ook **-lick**.

Job 19,5: *Maer ghi verheft v **waerlic** teghen mi*

Job 33,27: *ic hebbe ghesondicht, ende **waerlic** misdaen*

Job 34,12: **waerlic** God en sal te vergeefs niet verdoemen

Het woord **wonderlic** komt in de bijbeltekst 13 keer voor.

Het woord **wonderlick** komt in de bijbeltekst 5 keer voor.

Redactionele secties: naerstelijck, merckelijcken, ghetrouwelijc.

Ook hier komt het me voor dat de 'ij' uitgesproken moet worden als een 'stomme e'.

Liesveltbijbel (1542)

Overwegend **-lic** maar ook **-lijc** en **-lijck!**

Het woord **waerlic** komt in de bijbeltekst 23 keer voor.

Het woord **warachtelic** komt in de bijbeltekst 41 keer voor.

Het woord **wonderlijc** komt in de bijbeltekst 13 keer voor; **wonderlijck** 5 keer.

Redactionele secties: Desgelijcx, yegelijck, yeghelijcs, nootsakelijc, claerlijck, gemeynlijck.

Ook in dit geval rijst de vraag of de 'ij' ooit als 'ei' werd uitgesproken.

Leuvense bijbel (1548)

Consequent **-lijc** maar enkele keren **-lijck**. Geen **lic(k)**.

Het woord **warachtelijc** komt in de bijbeltekst 20 keer voor.

Het woord **wonderlijck** komt in de bijbeltekst 45 keer voor; **wonderlijc** 9 keer.

2 Samuël 19,6: *ick heb nv **waerlijc** beuonden dat waert dat Absalom noch leefde*

Jeremiah 10,19: **Waerlijc** dit is mijn crancheyt, ende ick salse draghen

Jeremiah 7,9: stelen, dooden, ouerspel doen, **valschelijc** sweren

Jeremiah 40,16: *ghy spreect **valschelijc** van Ismael*

1 Kronieken 11,21: *ende onder die drie, die tweede **heerlijc***

2 Samuël 1,26: *bouen maten seer scoone ende **lieflijc** bouen der vrouwen liefde*

Spreuken 5,19: *Seer **lieflijc** is die hinde.*

Redactionele secties: Keyserlijcker, profitelijck, bequamelijck, vreemdelijck, oprechtelijck, grootelijck, openlijck, gheestelijcke, goddelijcke, ieghelijc, correctelijc, donckerlijck.

Ik constateer dat in deze bijbel-vertaling plotseling consequent van een lange ij gebruik wordt gemaakt. In het licht van de voorafgaande bijbel-vertalingen wil dat echter niet zeggen dat de 'ij' als 'ei' werd uitgesproken. Waarom zou de 'ij' in dit geval plotseling een ei-klank vertegenwoordigen?

Biestkensbijbel (1560)

Consequent **-lijc** maar ook **-lijck**. Geen **lic(k)**.

Job 19,5: *Maer ghy verheft v **waerlijc** teghen my*

1 Johannes 2,5: *in sulcken is **waerlijc** de liefde Gods volcomen*

Het woord **warachtelijc** komt in de bijbeltekst 12 keer voor.

Het woord **wonderlijk** komt in de bijbeltekst 8 keer voor.

Het woord **wonderlijk** komt in de bijbeltekst 17 keer voor.

Redactionele secties: Christelijcke, getrouwelijcken, lichtelijck, gheheelijc.

Zie boven het commentaar bij de Leuvense bijbel (1648).

Deux-Aesbijbel (1562) [uit weg]

Consequent **–lic** of **–lick**. Geen **–lijc(k)** en geen **–lyc(k)**.

Het woord **waerlic** komt in de bijbeltekst 15 keer voor.

Het woord **valschelic** komt in de bijbeltekst 14 keer voor.

Het woord **warachtelic** komt in de bijbeltekst 12 keer voor.

Het woord **wonderlick** komt in de bijbeltekst 16 keer voor.

Redactionele secties: grondelick, trouwvelick, yeghelick, kostelicken, bescheydelicker, onuerdraghelicke, teghenwoordichlick, grootelicks, duydtlick, alleenlick, voornemelick, eyghentlick, ordentlick, tijdtlick, wonderlicke, voornemelick, grouwelicke, heylichlick, houwelicke, burgherlicker, gheestelicke, voegelick, treffelicke, veranderlicke, enzovoort.

De schrijfwijze met ‘i’ is hier volkomen in overeenstemming met de uitspraak van de ‘ij’ als een ‘stomme e’.

Statenvertaling (1637)

In de bijbeltekst consequent **–lick**; elders ook enkele keren **–lijck**

Het woord **heerlick** komt in de bijbeltekst 41 keer voor.

Het woord **waerlick** komt in de bijbeltekst 54 keer voor.

Het woord **valschelick** komt in de bijbeltekst 18 keer voor.

Het woord **wonderlick** komt in de bijbeltekst 34 keer voor.

Redactionele secties: Oorspronckelijcke, getrouwelijck, gewoonlijck, arbitralick, expresselick, gewoonlick, yegelick, scherpelijck, genadelick, loffelicken, eyntlick, sienlicke, eeuwichlick, menschelicke, neerstelick, overtreffelicke, tijdelicke, gebruyckelick, wesentlick, enzovoort.

In het licht van de dominantie van de ‘i’, is de ‘ij’ kennelijk als een ‘stomme e’ uitgesproken.

Lutherse vertaling (1648)

Consequent **–lijck**. Geen **–lic(k)** en geen **–lyc(k)**.

Het woord **waerlijck** komt in de bijbeltekst 4 keer voor.

Het woord **eerlijck** komt in de bijbeltekst 23 keer voor.

Het woord **heerlijck** komt in de bijbeltekst 84 keer voor.

Het woord **valschelijck** komt in de bijbeltekst 19 keer voor.

Het woord **liefelijck** komt in de bijbeltekst 37 keer voor.

Redactionele secties: getrouwelijck, Christelijck, cierlijcke, lieflijck, heerlijckheyt, heerlijcke, nauwlijcx, namelijck, oorspronckelijck.

Er is geen reden aan te nemen dat de uitspraak van de ‘ij’ hier plotseling ‘ei’ zou zijn; zie het commentaar bij de Leuvense bijbel (1648).

Statenbijbels uit 1840, 1895 en 1920, de Nederlandse uitgave van de Lutherbijbel uit 1889 en de Leidse vertaling uit 1906 hebben alle **–lijk**. Dat komt doordat de Spelling-Siegenbeek in deze bijbels consequent werd toegepast. Ook bij de spelling van ‘-lijk’ in de 19de eeuw is er geen reden te denken dat de uitspraak van de ‘ij’ anders was dan een ‘stomme e’.

De schrijfwijze van het achtervoegsel –lijk in Middelnederlandse teksten

1) Het Handgeschreven boek in Kasteel Huis Bergh (begin van de 15de eeuw)

In de tweede regel van de eerste bladzijde waarvan ik alleen de eerste acht regels onder ogen kreeg, komt merkwaardigerwijs het woord **ygeluk** (eigenlijk) voor. De letter **u** is geen ‘u’, maar een verlengde ‘ii’ (een gerond ligatuur, een aanelkaar geschreven ‘i’+‘i’, echter

zonder puntjes); de uitspraak is dus 'ie'. Uit de eerste regels van het boek blijkt dat het wel of niet gebruiken van puntjes willekeurig is.

2) Het Plakkaat van Verlatinghe (1581)

Dit document begint met de woorden 'Alsoo een yegelick kennelick is' (getranscribeerde tekst). De schrijfwijze 'yegelick' bevestigt mijn interpretatie van het woord 'ygeluk' in het vorige document als 'ii'. In het Plakkaat worden de 'y', de 'ij' en de 'i' doorelkaar gebruikt. Wat het achtervoegsel betreft, blijkt de schrijfwijze daar doorgaans '-lick' te zijn.

3) Het Eedverbond der Edelen (1565)

De spelling is doorgaans '-lijk'. Dat betekent echter niet dat wij dan met een lange ij te maken hebben. Deze 'ij' is een klinker die ontwikkeld is uit 'i'-'ii'-'ij' en wordt uitgesproken als een 'i' (in bijv. *dik*) of als een 'stomme e'. In de andere documenten uit deze tijd blijkt de spelling '-lick' de overhand te hebben; een enkele keer komt '-lijck' voor.

4) Nog twee Middelnederlandse teksten

Het betreft de *Tafel van den Kersten Ghelove* van Dirc van Delf (1404): godlike, ontfanclik, onsprekelic, onverwinliken, verderflic. De andere tekst is de Zuid/Middelnederlandse vertaling van de *Legenda Aurea* (rond 1300): met merkwaardigerwijs de woorden scandeleec en bisscopleken.

Conclusie betreffende de schrijfwijze van het achtervoegsel *-lijk*

De uitslag van dit onderzoek is even verrassend als eenvoudig: door de eeuwen heen is de uitspraak consistent '-lik' geweest en is zo gebleven tot op de dag van vandaag, hoewel de 'i' langzamerhand gereduceerd werd tot een sjwa (ə).

Gezien de dominantie van de klinker 'i' in de oudste bijbel-vertalingen, de Delftse bijbel (1477), de Vorstermanbijbel (1531), de Deux-Aesbijbel (1562), de nog oudere Middelnederlandse tekst uit 1404 en de documenten uit de tijd van de Tachtigjarige Oorlog, mogen we concluderen dat de oudste spelling '-lick' was, die afgewisseld werd met '-lijck'.

Voor dit verschijnsel kan ik maar één verklaring bedenken, namelijk dat we te maken hebben met de bekende 'i'/'y'/'ij'-wisseling. Zie de in de inleiding genoemde gevallen en vergelijk familienamen zoals *Bieleveld/Byleveld/Bijleveld*, *Biesterveld/Bysterveld/Bijsterveld*, *De Bruin/Bruyn/Bruijn*, *Dreier/Dreyer/Dreijer*, *Meier/Meyer-Myjr/Meijer*, *De Rooi/Rooy/Rooij*, *Spruit/Spruyt/Spruijt*, enz.

Dit geldt ook voor namen en woorden met alleen een 'i'/'ij'-wisseling, zoals *Bibel/Bijbel*, *Beatrix/Beatrijs*, *Latin/Latijn*, *Calvin/Calvijn*, *Nimwegen/Nijmegen*; *Paris/Parijs*, *Berlin/Berlijn*; *anis/anijs*; *aquamarine/aquamarijn*, *ice/ijs*, *satijn/satijn*, *vin/wine/wijn*, waarbij de uitspraak van de 'ij' als 'ei' domineert, zoals in *Krieger/Kryger/Krijger*.

Bij steekproeven in documenten uit de tijd van de Tachtigjarige Oorlog kwam ik onder andere de volgende woorden tegen: *drij* (drie), *vijer* (vier), *advijs* (advies) en *rijem* (riem). Deze woorden laten duidelijk zien dat we hier te maken hebben met de 'ij' als *ie*-klank. Het gaat hier kennelijk om de ontwikkeling van de 'i' tot 'ii' en tot 'ij', zoals beschreven in de bekende i-ii-ij-theorie. Zie daarvoor [De lange ij als van oorsprong een gestipte y: 'ÿ'](#).

Het woordje *ie* als synoniem van *hij* is een geval apart. Volgens *Onze Taal* zou 'ie' een verouderde variant zijn van 'hij'. Zie het internetartikel "[le - /ie / Onze Taal](#)". Er is volgens mij echter een eenvoudiger verklaring, namelijk dat 'ie' een verkorte vorm is van 'die'. Doordat -*ie* altijd volgt na een derde persoonsvorm van het werkwoord (eindigend met -*t*) of na de voegwoorden 'dat' en 'wat', raken de *d* en *t* met elkaar versmolten tot een *t*, de sterkste letter. Bijvoorbeeld: *Wat doet-ie daar? Ik weet dat-ie komt. Hij weet niet wat-ie mist.*

Het woord *bijzonder* is even bijzonder

Ook van het woord *bijzonder* geldt dat de schrijfwijze niet overeenkomt met de letterlijke uitspraak. Het wordt nooit uitgesproken als *'beizonder'*, maar altijd als *'bizonder'*/*'biezonder'* en wordt vaak ook zo geschreven. In het Duits en het Afrikaans vinden we de gereduceerde vorm van de eerste syllabe, dus: *'besonder'* (uitspraak: *bəsonder*, met sjwa, doordat de syllabe *'be'* onbeklemtoond is).

De *'ij'* in *bijzonder* is, evenals die in de bovengenoemde namen, een restant van de *'ij'* als een *ie*-klank. Gezien de bekende *'i'/'y'/'ij'*-wisseling komt de schrijfwijze *byzonder* ook voor (uitspraak eveneens *'biezonder'*); dat laatste komt vooral voor als bedrijfsnaam: *Byzonder*. Vergelijk de verkorte vorm *bie*, die dezelfde betekenis heeft als *bijzonder*, mij bekend van de uitdrukking "Ik vind het niet zo bie" en van "ieder die het graag of niet zo bie graag wilde horen" uit het liedje *Illusie* van Jules de Korte.

Voor de herkomst en de schrijfwijze van de lange ij als *ei*-klank wordt de lezer verwezen naar mijn online artikel [De lange ij als van oorsprong een gestipte y: 'ÿ'](#).

Casper Labuschagne

Emeritus hoogleraar Rijksuniversiteit Groningen. Haren, augustus 2018.